

Трибуна молодого вченого

УДК 342.7(477):614.2

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.25>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АВТОНОМІЇ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ ТА ГІДНОСТІ ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У КОНТЕКСТІ ПОСМЕРТНОГО ДОНОРСТВА

Афтанасів Валерія Миколаївна,

здобувачка вищої освіти

Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ

У статті досліджуються правові аспекти посмертного донорства органів загиблих військовослужбовців, зокрема проблемні питання автономії волевиявлення, пропорційності державного регулювання та відповідності трансплантаційного законодавства конституційним принципам. Так, авторка розглядає цінність автономії волевиявлення та людської гідності як основні конституційні принципи, що повинні гарантувати захист особистісних прав і свобод навіть після смерті донора.

Аналіз опирається на міжнародні практики нормативного закріплення процедури посмертного донорства, порівняльно-правовий огляд зарубіжного законодавства та доктринальні концепції правового балансу між публічними інтересами та особистими правами.

Стаття акцентує увагу на необхідності закріплення механізму прижиттєвого волевиявлення військовослужбовців щодо посмертного донорства та розробки персоналізованих процедур прийняття рішень родичами загиблого у випадках відсутності задокументованої згоди останнього. Разом з тим, запропоновано шляхи вдосконалення відповідного законодавства України щодо регулювання посмертного донорства у реаліях російсько-української війни.

Наприкінці зроблено висновок, що окреслені в роботі аспекти є важливими не лише з огляду на стрімкий розвиток трансплантаційної медицини, але й є необхідними задля утвердження усвідомленої шани до честі, волі та гідності Захисників України.

Ключові слова: людська гідність, автономія волевиявлення, право на життя, конституційні гарантії, військовослужбовці, трансплантація органів, посмертне донорство.

Aftanasiv Valeriia. Constitutional and legal guarantees of autonomy of will and dignity of deceased military personnel in the context of posthumous donation

The article examines the legal aspects of posthumous organ donation by deceased military personnel, in particular the problematic issues of autonomy of expression of will, proportionality of state regulation, and compliance of transplantation legislation with constitutional principles. The author considers the value of autonomy of expression of will and human dignity as fundamental constitutional principles that should guarantee the protection of personal rights and freedoms even after the death of the donor.

The analysis is based on international practices of regulatory consolidation of the procedure for posthumous donation, a comparative legal review of foreign legislation, and doctrinal concepts of legal balance between public interests and personal rights.

The article emphasizes the need to establish a mechanism for the lifetime expression of will by military personnel regarding posthumous donation and to develop personalized decision-making procedures for relatives of the deceased in cases where the latter's documented consent

is absent. At the same time, ways to improve the relevant Ukrainian legislation on the regulation of posthumous donation in the context of the russian-Ukrainian war are proposed.

In conclusion, it is argued that the aspects outlined in the paper are important not only in view of the rapid development of transplant medicine, but also necessary for establishing a conscious respect for the honor, will, and dignity of the defenders of Ukraine.

Key words: *human dignity, autonomy of will, right to life, constitutional guarantees, military personnel, organ transplantation, posthumous donation.*

Нині проблема посмертного вилучення органів у загиблих військовослужбовців (та прирівняних до них осіб) знаходиться на хисткій межі балансування між необхідністю державного втручання та забезпечення конституційних гарантій автономії волі особи. Заборона вилучення органів у військових, встановлена Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення організації надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації, інших питань у сфері охорони здоров'я» від 09.01.2025 р. № 4203-IX [1], подається як захист гідності загиблих, проте її абсолютний імперативний характер фактично унеможливорює врахування волевиявлення особи, порушуючи основоположне право людини на особисту автономію (самовизначення).

Останнє передбачає свободу розпорядження власним тілом, зокрема після смерті. Водночас повна заборона посмертного донорства без урахування відповідної попередньої згоди військовослужбовця демонструє нормативну експансію держави у сферу приватних рішень, що ставить під сумнів відповідність такого регулювання фундаментальним конституційним засадам. Водночас відсутність справедливого правового механізму врахування волі суб'єкта не лише суперечить концепції особистої автономії, але й порушує загальні принципи правової пропорційності. Держава, яка ухвалює подібні рішення без розгляду індивідуальних волевиявлень, фактично встановлює тотальний контроль над тілом військовослужбовця після його смерті. Чи є це допустимим у правовій державі? Питання риторичне...

Імперативність законодавчого формулювання без можливості диференціації юридичних норм порушує баланс між суспільними інтересами та природними правами окремої особи. Разом з тим, проблема правового регулювання посмертного

вилучення органів у загиблих військово-службовців виходить очевидно за межі суто біоетичного дискурсу, перетворюючись на юридичну дилему між захистом гідності померлого та необхідністю гарантування автономії його волевиявлення. Іншими словами, йдеться про «вічну» проблему знаходження найоптимальнішого балансу забезпечення різних конституційних прав.

Об'єктом дослідження є конституційно-правове регулювання автономії волевиявлення та забезпечення гідності загиблих військовослужбовців у контексті посмертного вилучення їхніх органів, зокрема шляхом встановлення нормативних меж державного втручання у сферу посмертного розпорядження тілами Героїв.

Предметом дослідження є правова природа та межі конституційно-правового регулювання посмертного вилучення органів у загиблих військовослужбовців; співвідношення нормативних обмежень трансплантації та фундаментальних принципів конституційного права, таких як гарантія особистого волевиявлення, автономія, повага до приватного життя та пропорційність державного втручання.

Стан опрацювання. Проблематика посмертного донорства органів у сучасному правознавстві розглядається переважно крізь призму принципів особистого волевиявлення, пропорційності державного втручання та гарантій людської гідності. Зазначені аспекти знайшли своє відображення у працях вітчизняних дослідників І. Богомазової [2], В. Гальчинського, С. Гальчинського [3], Г. Крайник [4], П. Ноги [5], Є. Філатової [6] та ін.

У західній науковій доктрині трансплантація органів нерідко теж розглядається у контексті правового балансу між приватними та публічними інтересами. Наприклад, аналіз відповідного законодавства країн-членів Європейського Союзу (далі – ЄС) свідчить, що трансплантація там регулюється через механізми презумпції

згоди або наявності прижиттєвого волевиявлення, що узгоджується із принципами поваги до гідності особи та її права на самовизначення (А. João de Sousa [7], А. Bonsignore [8], Е. Brenner [9]).

В Україні стан опрацювання зазначеної проблематики є недостатнім, особливо з огляду на нещодавно впроваджені зміни до національного законодавства щодо повної заборони вилучення органів у загиблих військовослужбовців. А отже, виникає нагальна потреба у дослідженні доречності та навіть конституційності таких новел крізь призму фундаментальних прав і свобод людини та громадянина.

Метою дослідження є обґрунтування необхідності належного нормативного врегулювання посмертного донорства органів загиблих військовослужбовців саме з урахуванням основоположних принципів конституційного права. Пропонований аналіз спирається, насамперед, на принципи автономії волевиявлення та необхідності балансування між інтересами суспільства і конституційними правами окремої особи.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що воно є однією з перших спроб системного аналізу заборони посмертного донорства органів військовослужбовців крізь призму новел законодавства, встановлених Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення організації надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації, інших питань у сфері охорони здоров'я». Водночас у статті запропоновано оновлену концепцію персоналізованого підходу до посмертного донорства, яка передбачає нормативне закріплення механізму прижиттєвого волевиявлення військовослужбовця, а також процедуру ухвалення рішення родичами у випадках відсутності документальної згоди останнього.

Окрім цього, проведено порівняльно-правовий аналіз зарубіжних моделей нормативного регулювання трансплантації, який дозволив виявити основні елементи ефективного законодавчого забезпечення трансплантаційної діяльності в розвинутих державах світу.

На основі отриманих результатів розроблено авторські пропозиції щодо доповнення Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів

людині» відповідною статтею, яка гарантуватиме нормативну визначеність процедури посмертного донорства для військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Розвиток конституційних норм, які визначають межі застосування науково-технічних досягнень у сфері біотехнологій, сприяв появі нового напрямку досліджень – так званого *біоконституціоналізму* [10, с. 4]. Попри те, що Конституція України гарантує основні права і свободи людини, вона не виділяє соматичні права як окрему категорію, зазначене простежується також у рішеннях Конституційного Суду України (далі – КСУ). Своєю чергою, така прогалина суттєво обмежує нормативну регламентацію прав людини, закріплених у II розділі Основного Закону [10, с. 4].

Конституційні гарантії особистого волевиявлення та гідності загиблих військовослужбовців є важливими елементами національної правової системи, що визначають межі державного втручання у сферу приватних інтересів людини, причому навіть після її смерті. Вищезазначені принципи базуються на фундаментальних цінностях правової держави, яка зобов'язана забезпечувати повагу до людської гідності та автономії волевиявлення кожного громадянина незалежно від обставин його життя чи смерті. В умовах російсько-української війни гарантії автономії волевиявлення набувають особливого значення, оскільки питання збереження тіл загиблих та їх правової захищеності стає важливою частиною національної політики.

Право на повагу до людської гідності, гарантоване ст. 28 Конституції України 1996 р. [11], є одним із наріжних принципів конституційного права, що передбачає безумовне визнання цінності кожної особистості. Воно охоплює право людини на повагу до її фізичного та морального стану, на збереження її честі та репутації навіть після смерті.

Професор О. Грищук слушно зазначає, що «конституційне значення людської гідності має центральну нормативну роль. Людська гідність як конституційна цінність є фактором, який об'єднує права людини в єдине ціле, що забезпечує їх нормативну єдність. Остання виражається трьома способами: по-перше, цінність людської

гідності служить нормативною базою конституційних прав, викладених у конституції; по-друге, служить тлумачним принципом для визначення обсягу конституційних прав, включаючи право на гідність людини; по-третє, значення людської гідності відіграє важливу роль у визначенні пропорційності статуту, що обмежує конституційне право» [12, с. 20].

Вітчизняний орган конституційної юрисдикції наголошує, що людську гідність необхідно трактувати «як право, гарантоване ст. 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав» [13].

Крім того, у Рішенні КСУ від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016 зазначено, що «...обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними (курсив наш. – В.А.) та обґрунтованими...» [14].

Зважаючи на вищевикладені правові позиції КСУ, гадаємо, що заборона посмертного донорства (тобто «вилучення анатомічних матеріалів людини у донора-трупа для трансплантації та / або виготовлення біоімплантатів» [15]) військовослужбовців порушує принцип пропорційності, оскільки вибірково обмежує їхнє право розпоряджатися своїм тілом (право на особисту автономію) без належного обґрунтування. Водночас неврахування попереднього волевиявлення військовослужбовців щодо посмертного донорства фактично демонструє дискримінаційний підхід, адже для інших категорій громадян таке право не заперечується. Разом з тим, право особи на самовизначення має охоплювати не лише питання медичного втручання за життя, але й забезпечення його волі після смерті. І, як наслідок, заборона посмертного донорства може розглядатися як надмірне втручання держави у сферу особистих прав, не обґрунтоване нагальною суспільною потребою.

Вищезгадана автономія волевиявлення в аспекті трансплантації – це правовий інструмент, що забезпечує невтручання у тіло та життя людини без належного правового обґрунтування або згоди. У контексті нашої теми зазначені конституційні принципи набувають особливого значення, адже загиблі військовослужбовці, захищаючи свою Вітчизну, зробили найбільшу жертву – віддали власне життя, і держава повинна гарантувати, що їхня особиста гідність буде збережена навіть після смерті.

Ст. 2 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція) 1950 р. [16] гарантує право на життя, проте її можливе тлумачення у контексті заборони посмертного донорства органів військовослужбовців актуалізує конфлікт між правом особи на гідність та інтересами держави. На перший погляд, встановлення категоричної заборони на вилучення органів загиблих військових є проявом поваги до їхньої гідності. Проте, чи не перетворюється така правова конструкція на механізм надмірного державного контролю над тілом після смерті, що суперечить не лише міжнародним стандартам прав людини, а й основоположним засадам конституційного правопорядку?

Обов'язок держави захищати життя, відповідно до ст. 2 ЄКПЛ [16] та ст. 27 Конституції України [11], традиційно включає два аспекти: негативний – заборону на свавільне позбавлення життя, і позитивний – вжиття заходів для його збереження. Військовослужбовець за визначенням має особливий статус, коли право на життя фактично обмежене самою сутністю його професії, що передбачає високі ризики смерті. Але чи означає це, що загиблий військовий автоматично втрачає право на волевиявлення щодо свого тіла, якщо ще за життя висловлював згоду на донорство? Чи може держава, з мотивів захисту суспільної пам'яті та моральних засад, позбавляти тих, хто міг би вижити завдяки трансплантації органів загиблого (на виконання його волі), права на життя?

Законодавче рішення, яке категорично забороняє вилучення органів загиблих військовослужбовців, створює правовий парадокс. Держава, яка за ст. 2 ЄКПЛ має

зобов'язання охороняти життя, одночасно впроваджує норму, що фактично обмежує можливість порятунку інших людей шляхом трансплантації. А отже, виникає ситуація, коли при забезпеченні цілісності тіла загиблого військового порушується не тільки його потенційне волевиявлення, а й можливість врятувати життя тих, хто потребує донорських органів.

Окреме значення для правової регламентації трансплантації мають норми ст. 8 ЄКПЛ, які закріплюють право особи на повагу до приватного життя [16]. Подібна норма викладена й у ст. 32 Конституції України [11].

В пояснювальній записці до проєкту Закону про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення організації надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації від 03.08.2023 (реєстр. № 9558) запровадження «чіткої заборони вилучення анатомічних матеріалів» у загиблих військовослужбовців було мотивоване необхідністю «запобігти можливим зловживанням, та маніпуляціям в інформаційному просторі, фейкам та ворожій пропаганді» [17]. На нашу думку, таке твердження не є достатньо обґрунтованим.

З огляду на фундаментальність права особи на автономію (самовизначення) та диспозитивність волевиявлення щодо розпорядження тілом після смерті, будь-яке обмеження такого права має відповідати критеріям легітимності, обґрунтованості та суспільної необхідності. Відтак, абсолютна заборона трансплантації за критерієм бойової загибелі видається надмірною, непропорційною, оскільки не враховує можливість мінімізації ризиків шляхом запровадження спеціальних процедур документування інформованої згоди та інституційної перевірки юридично значимих волевиявлень.

Крім того, подібне правове обмеження, на нашу думку, порушує принцип рівності, що виявляється у дискримінації за професійною ознакою без належного нормативного обґрунтування. Як наслідок, – відсутній механізм диференціації правового регулювання, що враховує як інтереси державної безпеки, так і конституційно гарантовані суб'єктивні права особи.

Україна, як правова держава, зобов'язана дотримуватися ратифікованих

нею міжнародно-правових актів, а також орієнтуватися на рекомендаційні міжнародні норми, що формують сучасні підходи до трансплантації органів. Зокрема, до числа нормативно-правових актів обов'язкового характеру для України належить Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [18], яка визначає механізми протидії трансплантаційному туризму та зобов'язує держави-учасниці впроваджувати ефективні заходи контролю.

На рівні ЄС важливу роль відіграє Директива Європейського Парламенту та Ради Європи 2010/45/ЄС 2010 р., яка визначає стандарти якості та безпечності людських органів, призначених для трансплантації [19]. Враховуючи прагнення України до європейської інтеграції, імплементація норм цієї директиви є обов'язковим елементом адаптації національного законодавства.

Водночас Керівні принципи Всесвітньої організації охорони здоров'я з трансплантації людських клітин, тканин і органів (Резолюція WHA 63/22) містять основоположні норми про добровільність донорства, правовий механізм захисту донорів та реципієнтів, а також засади неприпустимості комерціалізації анатомічних матеріалів [20].

Стамбульська декларація про трансплантаційний туризм і торгівлю органами 2008 р. визнає важливість права на медичну допомогу як невід'ємного права людини та встановлює принципи запобігання примусовому вилученню органів [21]. Хоча ця декларація й не має обов'язкового юридичного статусу, проте її положення активно використовуються країнами для формування нормативно-правового поля трансплантації відповідно до міжнародних стандартів захисту прав людини.

Професор Єльського університету Е. Фрідман стверджує, що проблема комерціалізації трансплантації органів є неминучою, адже попит на такі операції значно перевищує доступні медичні ресурси [5, с. 46].

Водночас нестача донорських органів створює передумови для розвитку тіньового ринку, на якому міжнародні злочинні угруповання отримують суттєві фінансові

прибутки через незаконну торгівлю людськими органами.

Зважаючи на зазначене, нормативне врегулювання механізму посмертного донорства органів військовослужбовців може бути певним способом протидії нелегальному ринку трансплантації. Легалізація прозорої системи прижиттєвого волевиявлення щодо донорства, з чіткими процедурами державного контролю, дозволить зменшити потребу реципієнтів у нелегальному пошуку органів, забезпечуючи їм доступ до законних трансплантаційних операцій.

З огляду на міжнародну практику, абсолютна заборона трансплантації анатомічних матеріалів померлих є радше винятком, аніж правилом. У багатьох демократичних правових системах діють механізми волевиявлення щодо посмертного донорства, що дозволяє гармонізувати конституційний принцип особистої автономії з державними інтересами. Зокрема, у Англії трансплантація регулюється за принципом "opt-out" – особа може за життя відмовитися від донорства, а відсутність відмови розглядається як презумпція згоди [22, с. 94].

У США трансплантація органів регулюється федеральним законом National Organ Transplant Act (NOTA) 1984 р. [23], що встановлює національну систему розподілу органів, стандарти якості для донорів та реципієнтів. Закон також забороняє продаж або купівлю органів для трансплантації [24].

Франція застосовує модель, подібну на британську, де трансплантація вважається допустимою за відсутності офіційної відмови. Дане питання у цій країні регулює Кодекс охорони здоров'я [25]. Ізраїль, своєю чергою, ефективно використовує механізм трансплантаційного регулювання, за якої військовослужбовці можуть оформлювати особисту згоду на донорство ще на етапі укладання контракту про службу (Organ Transplantation Law 2008) [26], що виключає можливість виникнення юридичних колізій після їхньої смерті.

Враховуючи вищенаведене, зазначимо, що міжнародний досвід демонструє ефективно використання законодавчих моделей із персоналізованими механізмами волевиявлення, які дозволяють зберегти

баланс між захистом гідності загиблих та необхідністю порятунку життів.

Більш того, конституційний принцип пропорційності обмеження прав вимагає, щоб будь-яке втручання в особисті свободи було обґрунтованим і відповідало його цілям. Варто наголосити, що вказана заборона не лише унеможливорює збереження життя шляхом трансплантації, але й встановлює негативний правовий прецедент, за яким держава може на власний розсуд визначати межі недоторканості людського тіла.

Звертаючись до відповідної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) можемо констатувати, що правові позиції Суду з висвітленої проблематики ґрунтуються на принципах права на повагу до приватного життя, права на гідність, а також обов'язку держави забезпечити належне правове регулювання трансплантаційних процедур. Зокрема, у справі «Петрова проти Латвії» Суд встановив, що вилучення органів померлого без згоди сім'ї порушує право на повагу до приватного життя [27].

Разом з тим, ЄСПЛ неодноразово наголошував, що держави зобов'язані вживати необхідних заходів для забезпечення трансплантаційних процедур відповідно до принципів правової визначеності та гарантій людської гідності. Відповідна правова позиція була викладена, зокрема, у рішенні «Сабліна та ін. проти росії» [28].

З огляду на вищевикладене, наголосимо, що аналіз чинного вітчизняного законодавчого регулювання посмертного донорства військовослужбовців свідчить про відсутність механізмів юридичного врахування волі людини щодо контрверсійних біоетичних питань, що потенційно ставить під сумнів принцип автономії особистості.

Висновки. Доктринальна концептуалізація автономії волевиявлення військовослужбовців щодо посмертного донорства органів вимагає формування збалансованого механізму нормативної регламентації, який би гарантував можливість посмертного донорства відповідно до принципів правової визначеності та *пропорційності* державного втручання.

Законодавство України, виходячи з конституційного права людини на самовизначення, має встановити дієвий

механізм інформованої згоди, зокрема шляхом створення державного реєстру, де кожен військовослужбовець зможе заздалегідь зазначити свою згоду або відмову.

Разом з тим, положення ст. 2 ЄКПЛ у цьому контексті мають розглядатися не лише як підтвердження права на гідність після смерті, але як заперечення законодавчої моделі, що не враховує волевиявлення особи та відкидає потенційні можливості порятунку життя шляхом трансплантації. Якщо держава прагне відповісти міжнародним стандартам захисту людських прав, необхідно вийти за межі емоційного захисту загиблого військовослужбовця та перейти до стратегічного балансу між людською гідністю, самовизначенням особи та медичними потребами суспільства.

Водночас особливості військової служби вимагають додаткових заходів підтримки у процесі прийняття рішень щодо посмертного донорства органів. У стресових умовах постійного перебування в зоні бойових дій прийняття рішень може бути недостатньо усвідомленим, тому законодавство має передбачати проведення обов'язкових консультацій із фахівцями з прав людини, медичної етики та клінічної практики. Важливим аспектом є також закріплення права на зміну попереднього волевиявлення щодо донорства органів (механізм скасування попередньої згоди).

З метою практичної реалізації вищевказаних положень пропонуємо включення відповідної статті до IV Розділу Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» у наступній редакції:

1. «Стаття 18. *Особливості посмертного донорства органів військовослужбовців (та прирівняних до них осіб).*

1. Військовослужбовець має право на прижиттєве волевиявлення щодо посмертного донорства органів, яке фіксується у відповідному державному реєстрі.

2. Волевиявлення особи щодо донорства має юридично обов'язкову силу та може бути змінено за її заявою у будь-який час.

3. У випадках, коли військовослужбовець не висловив документально оформлену згоду чи відмову на трансплантацію, право прийняття рішення належить найближчим родичам відповідно до ступеня спорідненості:

1) чоловік/дружина;

2) повнолітні діти;

3) батьки загиблого;

4) інші найближчі родичі відповідно до законодавчо встановленого порядку.

4. Уповноважені особи мають право надати згоду на вилучення органів виключно за умови підтвердження факту їхньої спорідненості та врахування морально-етичних аспектів волі загиблого.

5. Держава зобов'язана забезпечити належне інформування військовослужбовців про трансплантаційні процедури та механізми реалізації їхнього права на посмертне донорство.

6. Виконання трансплантаційних процедур має здійснюватися з дотриманням конституційних гарантій захисту гідності загиблого, прав його родини та медичних протоколів трансплантації».

Не менш важливим є встановлення суворого державного контролю за дотриманням норм регулювання донорства. Створення незалежних контролюючих органів з аудиту практики оформлення відповідної інформованої згоди дозволить оперативно виявляти випадки порушень.

Отже, захист прав військовослужбовців не завершується з їх смертю. Посмертне донорство – це не лише правове рішення, а моральний обов'язок створити справедливий та прозорий юридичний механізм, який дозволить загиблим воїнам рятувати життя інших навіть після власної смерті. Пам'ятаймо і шануймо кожного Героя!

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення організації надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації, інших питань у сфері охорони здоров'я : Закон України від 09.01.2025 № 4203-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4203-20#Text> (дата звернення: 03.05.2025).

2. Богомазова І. О. До питання про імплементацію Керівних принципів ВООЗ із трансплантації людських клітин, тканин і органів. *Медичне право*. 2022. № 1 (29). С. 9–18.

3. Гальчинський В. Г., Гальчинський С. В. Проблеми законодавчого врегулювання трансплантації органів в Україні та ЄС. *Медичне право*. 2022. № 2 (30). С. 24–48.
4. Крайник Г. С. Щодо необхідності презумпції згоди на трансплантацію в Україні як найбільш дієвого кроку по запобіганню незаконній трансплантації органів. *Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи вирішення* : матеріали II регіонального круглого столу (28–29 вересня 2017 р.). Київ : Національна академія прокуратури України, 2017. С. 113–116.
5. Нога П. Проблеми реалізації права на медичну допомогу в сфері трансплантології. *Вісник Конституційного Суду України*. 2017. № 1. С. 40–48.
6. Філатова Є. В. Успіхи та актуальні проблеми правового забезпечення в трансплантології після набрання чинності Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» № 2427-VIII від 17.05.2018 р. *Інноваційні дослідження та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті* : зб. тез доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф. до 30-річчя Приват. вищ. навч. закл. «Міжнар. економ.-гуманітар. ун-т ім. акад. Степана Дем'янчука». Рівне : ВПНЗ «МЕГУ», 2023. Ч. 2. С. 65–69.
7. Assis João de Sousa. The law of donation and the market: Scottish, Portuguese and French perspectives. *PhD thesis*. University of Glasgow, 2017. 256 p.
8. Rosagemma Ciliberti, Alessandro Bonsignore, Chiara Bonzano, Francesco Ventura, Marta Licata. Taking care of life: the new Italian law on post-mortem donation for study purposes, training and scientific research. *Annals of Anatomy – Anatomischer Anzeiger*. 2021. Vol. 236. DOI: 10.1016/j.aanat.2021.151712
9. ErichBrenner,Ronald L. A. W. Bleys,RaffaeledeCaro,IliaCatereniuc,Andy R. M. Chirculescu, Christophe Destrieux, Elisabeth Eppler, Luis Filgueira, David Kachlik, Péter Kiss, Clive Lee, Niki Matveeva, Konstantinos Natsis, Diogo Pais, Friedrich Paulsen, Maria Piagkou, Fabio Quondamatteo, Dóra Reglődi, Erdoğan Şendemir, Jørgen Tranum-Jensen, Janina Tutkuvienė, María Teresa Vázquez Osorio. The legal and ethical framework governing body donation in Europe – 2nd update on current practice. *Annals of Anatomy – Anatomischer Anzeiger*. 2024. Volume 252. DOI: 10.1016/j.aanat.2023.152195
10. Тарасевич Т. Ю. Реалізація соматичних прав людини в Україні та зарубіжних країнах: конституційно-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук (спец.: 12.00.02). Київ, 2024. 479 с.
11. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-вр#Text> (дата звернення: 03.05.2025).
12. Гришук О. Філософія людської гідності у праві. *Право України*. 2018. № 9. С. 14–28.
13. Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 22.05.2018 № 5-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text> (дата звернення: 03.05.2025).
14. Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#n17> (дата звернення: 03.05.2025).
15. Про затвердження Порядку взаємодії у сфері посмертного донорства суб'єктів національної системи трансплантації, структурних підрозділів і органів Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2023 № 580. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-2023-п#Text> (дата звернення: 03.05.2025).
16. European Convention on Human Rights of 04.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (date of access: 03.05.2025).
17. Пояснювальна записка до проєкту Закону про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення організації надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/659b2a47-0513-448b-86fb-e5dc23576b58](https://itd.rada.gov.ua/659b2a47-0513-448b-86fb-e5dc23576b58) (дата звернення: 03.05.2025).
18. Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings of 16.05.2005. URL: <https://www.coe.int/en/web/anti-human-trafficking/anti-trafficking-convention> (date of access: 13.05.2025).
19. Directive 2010/45/EU of the European Parliament and of the Council of 07.07.2010 on standards of quality and safety of human organs intended for transplantation. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2010/53/oj> (date of access: 13.05.2025).
20. Resolution WHA 63.22 Human organ and tissue transplantation, adopted by World Health Assembly on 21 May 2010. URL: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/wha63/a63_r22-en.pdf (date of access: 13.05.2025).

21. The Declaration of Istanbul on organ trafficking and transplant tourism of 2008. URL: <https://www.declarationofistanbul.org/the-declaration> (date of access: 14.05.2025).
22. Prabhu PK. Is presumed consent an ethically acceptable way of obtaining organs for transplant? *Journal of the Intensive Care Society*. 2018. № 20 (2). P. 92–97. DOI: 10.1177/1751143718777171
23. National Organ Transplant Act (NOTA) of 1984. URL: <https://www.congress.gov/bill/98th-congress/senate-bill/2048> (date of access: 11.05.2025).
24. United Network for Organ Sharing (UNOS). URL: <https://unos.org/transplant/> (date of access: 11.05.2025).
25. Code de la santé publique 1953. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006072665/ (date of access: 11.05.2025).
26. Israel's Organ Transplantation Law 2008. URL: <https://endtransplantabuse.org/2008-israel-organ-transplantation-law/> (date of access: 11.05.2025).
27. Elberte v. Latvia. App 61243/08. Judgement 13.04.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-150234> (date of access: 15.05.2025).
28. Sablina and others v. russia. App 4460/16. Judgement 21.09.2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-167648> (date of access: 15.05.2025).